

studije

Mario Reguzzoni

ŠKOLA I STRUČNO OBRAZOVANJE
U EVROPSKOJ EKONOMSKOJ ZAJEDNICII. ŠKOLSKA POLITIKA I STRUČNO OBRAZOVANJE
U EVROPSKOJ EKONOMSKOJ ZAJEDNICI

Rimski sporazum (25. ožujka 1957.), kojim se ustanovljuje Evropska ekonomska zajednica (EEZ) i Evropska zajednica za atomsku energiju (EURATOM) — naravni produžetak Pariškog sporazuma (18. travnja 1951.), kojim je ustanovljena Evropska zajednica za ugljen i čelik (ECSC), određuje osnovu za suradnju na ekonomskom polju između zemalja potpisnica (Belgija, Francuska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, SR Njemačka, kojima su se 1. siječnja 1973. pridružile Danska, Velika Britanija i Irska), no ne obvezuje članice da prihvate i zajedničku školsku politiku.

Dvadeset godina nakon potpisivanja Rimskog sporazuma želja nam je ispitati u kojoj je mjeri postojanje Evropske zajednice bilo faktor koji je vodio prema kulturnoj integraciji utemeljenoj ne na razmjeni ekonomskih dobara, nego na razvoju i zbližavanju obrazovnih sistema koji su usko povezani s proizvodnjom tih dobara.

U ovom ćemo članku nastojati da najprije pokažemo kako je nastajala izryesna konvergencija u vezi s problematikom stručnog obrazovanja. Potom ćemo vidjeti u kojoj mjeri ta problematika postoji u pojedinim zemljama. Uka— zat ćemo konačno na strukture kojima se želi dopuniti školsko obrazovanje kako bi se svima dala mogućnost da uđu u aktivni život s dovoljnom stručnom spremom.

Mario Reguzzoni glavni je urednik časopisa *Aggiornamenti Sociali* što ga izdaje «Centro Studi Sociali» u Milanu. Centar vode isusovci koji se uz redovita predavanja na visokim školama bave specijalnim studijem socioloških problema.

1. Uvođenje zajedničke politike u stručnom obrazovanju

1. Zajednički organizmi Evropske zajednice ne mogu donijeti eventualne mjere na odgojnom području koje bi obvezivale svaku zemlju te zajednice, jer čl. 128. Rimskog sporazuma pridaje Vijeću ministara (koje čine ministri-predstavnici pojedinih vlada) samo vlast da utvrđuje »opća načela za provođenje *zajedničke politike stručnog obrazovanja* koje može pridonijeti skladnom razvoju bilo nacionalnih ekonomija, bilo zajedničkog tržišta«.

»Deset načela« utvrđenih »Odlukom« od 2. travnja 1963. tvore zajedničku obvezatnu normu u svim svojim pojedinostima, no ograničuju vlast pojedinih država samo na ekonomskom području, u skladu s prirodom ugovora. Konkretno, obvezatna snaga »deset načela« leži u činjenici da bez zajedničke politike stručnog obrazovanja ne bi bilo moguće ostvariti slobodu kretanja radne snage unutar zajednice. Primjena, dakle, tih načela ne nosi nužno sa sobom i zajedničku školsku politiku.

Ipak je u toku prošlih dvadeset godina postajalo sve očitije da *opće obrazovanje ima prvenstvo* ne samo kao osnova koja bi pomogla stručnom obrazovanju da ono skladno razvija osobu, nego i da udovolji zahtjevima koji proizlaze iz napretka tehnike, iz inovacija u organiziranju proizvodnje i iz društvenog razvoja.

Dosljedno tome, pošto su 21. lipnja 1971. utvrđene *opće smjernice* za zajednički program u stručnom obrazovanju, započela je i zajednička akcija da bi se došlo do neke suradnje i na području školstva.

Početak *zajedničke politike na odgojnom polju* možemo staviti na dan 16. studenoga 1971., kad su se ministri prosvjete šest zemalja članica, koje su tada bile ujedinjene, po prvi put sastali u okviru Vijeća i stvorili »Radnu skupinu« sa zadatkom da proučava praktične mogućnosti ostvarivanja takve politike i s obavezom da ispita mogućnost osnivanja »Evropskog centra za školstvo«. *Zaključni je dokument* bio predložen 5. veljače 1973. komisiji, koja je upravni organ svih triju Evropskih zajednica. On definira osnove za suradnju na odgojnom polju i određuje sadržaj i sredstva za njeno ostvarenje.

2. Po ulasku drugih zemalja u zajednicu bili su restrukturirani zajednički organizmi i prišlo se stvaranju *Generalne direkcije za istraživanje, nauku i odgoj*. Radni program te Direkcije bio je utvrđen 23. svibnja 1973. prema izvještaju povjerenika R. Dahrendorfa, no također i na osnovi jedne studije koju je sastavio H. Janne, uz savjetovanje stotinjak stručnjaka koji pripadaju zemljama članicama. »Program Dahrendorf« u biti se ne udaljuje od zaključaka Radne skupine.

6. ožujka 1974. Komisija Evropskih zajednica, pošto je Ispitala postojeće konkretne perspektive za ostvarenje školske politike na evropskoj razini, predložila je Vijeću ministara svoje prijedloge u dokumentu koji

nosi naslov *»Odgoj u Evropskoj ekonomskoj zajednici«*. Komisija odbacuje hipotezu o objedinjavanju školskih sistema jer to nije prihvatljivo i jedva je realistično, a ograničava se na to da govori o *suradnji*, predviđajući u prvom redu stvaranje jednog povezanog evropskog komiteta za školstvo kojem bi bila zadaća da stoji uz Komisiju u pravljenju programa na području školstva.

Takav program razmatra prije svega problem *mobilnosti* studenata, predavača i istraživača unutar zemalja Zajednice i problem obuke djece onih radnika koji se sele; što se pak tiče prihvatanja jedne evropske dimenzije u školstvu, ograničuje se na to da naglasi kako je ona nužna i hitna.

3. *Korak naprijed* u provođenju kulturne integracije napravljen je 6. lipnja 1974., kad je Vijeće ministara prosvjete priznalo da se »odgoj ni u kojem slučaju ne smije smatrati jednostavnom komponentom ekonomskog života« i prihvatilo dvije načelne »Rezolucije« o suradnji na području odgoja i o međusobnom priznavanju diploma.

Sto se tiče *suradnje na odgojnom polju*, »Rezolucija« utvrđuje neka prioritetsnija područja djelovanja, točnije: kulturno uzdizanje i stručno obrazovanje građana drugih zemalja članica, no također i građana zemalja nečlanica; promicanje inicijativa za usklađivanje školskih sistema u Evropi; skupljanje dokumentacije i statistika; suradnja između ustanova višeg obrazovanja; mogućnost priznavanja diploma i studijskih naslova na akademskoj razini; slobodu kolanja i pokretljivosti nastavnika, studenata, istraživača; nastavu jezika; veću jednakost u mogućnostima slobodnog upisa u bilo koji oblik škole.

Da bi se bolje odredila i razradila takva područja djelovanja, ustanovljen je »Komitet za školstvo«, sastavljen od predstavnika država članica i od same Komisije.

O problemu *međusobnog priznavanja školskih naslova* ili diploma Vijeće, pošto je konstatiralo »načelnu usporedivost između kvalifikacija ili završnih titula koji daju pravo pristupa k sličnim aktivnostima«, sugerira da se pripreme popisi diploma, licencija ili svjedodžbi i drugih jednakovrijednih priznatih titula i da se unaprijed pripreme, ako ureba, podesni savjetodavni komiteti. Komitet stalnih predstavnika zadužen je da ostvari spomenutu »Rezoluciju«.

Radna skupina koja je stvorena g. 1971., a sastavljena je od stručnjaka i organa Komisije, na taj je način nadomještena Komitetom za školstvo, koji je uglavnom sastavljen od predstavnika država članica, kako bi se naglasila suverenost država na odgojnom području, jer čl. 118. Rimskog ugovora ograničava ovlasti Komisije u stvarima nastave na stručno usmjeravanje i obrazovanje. U skladu s tim, umjesto da se stvori Evropski centar za školstvo, 10. veljače ustanovljen je »Evropski centar za razvoj stručnog obrazovanja«, opskrbljen pravnom osobnošću, a sa sjedištem u Zapadnom Berlinu.

4. Vijeće ministara prosvjete ipak je definiralo *akcioni program na području školstva* uz »Rezoluciju« od 9. veljače 1976. No da bi program postao konkretan, Komitet za školstvo bio je zadužen da sastavi dovoljno podroban izvještaj o mjerama koje se imaju usvojiti na području školstva kako bi se omladina pripremila za rad i olakšao joj se prijelaz iz škole u aktivan život. Osim toga, izvještaj bi trebao da predvidi, u kontekstu školstva i permanentnog obrazovanja, dopunsku nastavu koja bi omogućila mladim radnicima i mladim nezaposlenim ljudima da poboljšaju izgled u nalaženju posla.

Komitet za školstvo je 3. studenog 1976. podnio svoj izvještaj o »Pravi omladine za aktivni život i za prijelaz iz škole u profesionalni život«. Na taj način predmet ostaje na području stručnog obrazovanja, koje spada u nadležnost Komisije, te stoga ne povređuje suverenitet država.

Ipak su ministri prosvjete na zasjedanju Vijeća 13. prosinca 1976. usvojili na osnovi takvog izvještaja jednu »Rezoluciju«, koja se tiče upravo »poduzetih mjera da se poboljša priprava omladine za rad i da se olakša prijelaz sa školovanja u aktivan život«, a koja pokazuje sve oznake prvog nacrtu o zajedničkoj školskoj politici, sposobnoj da vodi prema postupnoj jedinstvenoj organizaciji kulture u evropskoj perspektivi.

2. *Prvi obrisi zajedničke školske politike*

»Rezolucija« od 13. prosinca 1976. govori o zadacima koje će pojedine zemlje članice morati usvojiti od onoga što će se poduzeti na zajedničkoj razini.

a) *Dužnosti pojedinih država članica*

Državama članicama podastire se *izvještaj Komiteta za školstvo* kao skup prijedloga o kojima će morati voditi brigu u razrađivanju svojih nacionalnih politika.

Aspekti na koje će se morati osobito svratiti pažnja tiču se prije svega *programa studija i obrazovanja*. Ovi bi morali ići prema tome da ne samo osiguraju odgovarajuću pripravu za aktivan život, nego i da pospješuju zbližavanje općeg i stručnog obrazovanja.

Školska i stručna orijentacija mora se promicati kroz jedan permanentni sistem, u kojem treba da sudjeluju roditelji, predavači i stručnjaci za profesionalnu orijentaciju.

Pristup k školovanju i obrazovanju valja podržavati odgovarajućim trajnim olakšicama, no posebna pažnja, iznad svega, poklanja se onima koji na koncu perioda obvezatnog školovanja napuštaju školu s nedovoljnim rezultatima ili tako da ne postignu neki školski naslov.

Osim toga, velik dio *omladine nalazi se u teškom položaju* jer je zbog društvenih ili ekonomskih razloga ili pak zbog fizičkih i/ili psihičkih nedostataka više izložena fluktuaciji radnog tržišta: za njih će se morati pronaći dopunske metode školovanja.

Svi ti ciljevi neće se moći uspješno postići ako se ne obnovi *početno i trajno obrazovanje nastavnika* kojima je povjerena priprava omladine za aktivan život. Nastavnici će morati osobito steći sposobnost da pomognu svojim učenicima u biranju između raznih mogućnosti ne samo rada nego i trajnog školovanja i obrazovanja.

I neće biti moguće provoditi sličnu školsku politiku ako se ne osigura poboljšanje u *skupljanju i pružanju informacija* koje se tiču nastave, zapošljavanja mladih i njihovih želja i motivacija, kao i ubrzanog širenja tih informacija.

Konačno, da bi se olakšala priprava i profesionalno uključivanje omladine, bit će također potrebno garantirati pojačanje međusobnog *savjetovanja i koordiniranja* između škole i službi za orijentaciju, obrazovanje i namještenje.

Radi se, kako se vidi, o mjerama koje bi svaka država morala usvojiti. No ne nameće se nikakva mjera koja bi ograničavala nacionalni suverenitet: jedino se traži da se pristupi *povremenom suočenju s iskustvima* kod Komiteta za školstvo.

b) Zadaci zajedničkih organizama

Što se pak tiče pothvata koje imaju poduzeti zajednički organizmi u sudjelovanju s nacionalnim inicijativama koje će se provoditi u toku perioda koji završava s 31. prosinca 1980., Vijeće ministara prosvjete predvidjelo je prvi niz intervenata, od kojih su jedni bili povjereni za ostvarenje Evropskom centru za razvoj stručnog obrazovanja, a drugi Generalnoj direkciji za istraživanje, nauku i odgoj.

1. Neki se pothvati izravno tiču *svijeta rada* i stoga je njihovo ostvarenje povjereno Evropskom centru za razvoj stručnog obrazovanja, koji ima sjedište u Zapadnom Berlinu.

Prvi od tih intervenata sastoji se u ostvarenju privremenih projekata i studija koji se tiču prije svega *potrebe školovanja i obrazovanja* one omladine koja, pošto je napustila školu, ima teškoća da nađe i zadrži svoje radno mjesto. Privremeni projekti morat će razmatrati i prikladne mjere za otklanjanje takvih teškoća kako bi profesionalna aktivnost pružila čovjeku zadovoljstvo i omogućila ostvarenje osobe.

Drugo, bit će potrebno brižno proučavati *probleme koji nastaju zbog nedostatka motivacije* kod mnogobrojne omladine s obzirom na školovanje i rad. I na tom će području proučavanja biti usmjerena prema tome da se nađu mjere koje bi se mogle poduzeti za poticanje zanimanja i sudjelovanja.

Osobito će se odrediti posebne inicijative koje će ići za tim da ženama garantiraju jednake mogućnosti školovanja koje su zagarantirane muškarcima. I mladi selioci, kao i svi oni koji predstavljaju određene probleme, kao što je ona mladež koja je fizički ili mentalno zaostala, bit će predmet posebnih mjera pomoći.

2. Drugi niz intervenata spada u nadležnost Generalne direkcije za istraživanje, nauku i odgoj jer se tiče samog "školskog sistema" u užem smislu.

Radi se u prvom redu o tom da se pokrenu neki ogledni projekti i nacrti u vidu ostvarivanja jednog trajnog procesa školske i profesionalne orijentacije. Takav će proces biti uglavnom usredotočen na trenutke kad se prave odlučujuća opredjeljenja, a obuhvaćat će bilo period obvezatnog školovanja, bilo period neobvezatnog obrazovanja. Osobita briga posvetit će se suradnji između odgovornih u nastavi, u usmjeravanju, u obrazovanju i zapošljavanju.

Drugo, trebat će da se prouči kako se može poboljšati spremanje u struci u posljednjim godinama obvezatnog školovanja i za vrijeme neobvezatnog obrazovanja, posebno se zalažući za to da se promiče suradnja između školskog sektora i svijeta rada.

Konačno, projekti će se morati usredotočiti na mjere koje se poduzimaju za poboljšanje početnog i permanentnog obrazovanja nastavnika kako bi oni bili prikladni da omladinu što bolje spremaju za aktivan život.

3. Zadaci povjereni Evropskom centru za razvoj stručnog obrazovanja i zadaci dani Generalnoj direkciji za istraživanje, nauku i odgoj tvore prvu skupinu zajedničkih pothvata. Druga mjera koju je prihvatilo Vijeće ministara prosvjete tiče se obrade jednog izvještaja koji bi analizirao u prvom dijelu iskustvo koje su stekle države članice bilo na području koordinirane planifikacije školstva, bilo na području posebnih politika koje se tiču zaostalih pokrajina zajednice. Izvještaj će morati u drugom dijelu analizirati odredbe koje su na snazi ili se predviđaju, a koje omladini omogućuju, u okviru permanentnog obrazovanja, da se vrati školovanju u periodu koji neposredno slijedi nakon obvezatnog školovanja.

4. Ministri prosvjete donijeli su posebnu odluku za zajedničke organizme, koja se odnosi i na studijske sastanke-boravke u svrhu stručnog obrazovanja i usmjerivanja, rezervirane za specijaliste u ovim problemima, i na seminare za nastavnike i osoblje koje je zaduženo da organizira tečajeve za obrazovanje samih nastavnika, osobito u vezi s prijelazom iz škole u aktivan život. Na te će se seminare moći pozvati i predstavnici poslodavaca i radnika.

5. Vijeće ministara prosvjete osim toga povjerilo je Institutu za statistiku Zajednice zadatak da izradi smjernice za usporednu analizu postojećih statističkih informacija o prijelazu omladine sa školovanja u aktivni život.

Statistički će institut osim toga davati redovitu analizu o slijedećim podacima: a) podjela učenika na različite sektore zaposlenja i na različite

tipove školovanja i nakonškolskog obrazovanja; b) društvene karakteristike i obrazovanje *omladine koja napušta školu* i one koja je bez zaposlenja; c) sudjelovanje omladine na *obrazovanju s ograničenim vremenom* u školskim ustanovama ili u poduzeću.

6. Konačno, ministri prosvjete odlučili su da na zajedničkoj razini ojačaju postojeće instrumente koji bi davali redovitu informaciju o konstatiranim tendencijama i razvojem na sektoru *stručnog usmjerenja i priprave za aktivan život* u okviru općeg i stručnog obrazovanja. Nakana je ministara prosvjete da takva informacija dopre osobito do *odgovornih za mjesno i regionalno* školstvo kao i do osoblja ustanova za obrazovanje nastavnika.

7. Da bi se ta široka lepeza pothvata mogla adekvatno procijeniti. Vijeće ministara zadužilo je Komitet za školstvo da sastavi *Izvještaj o mjerama koje su poduzete i o rezultatima* koji su postignuti bilo na zajedničkoj razini, bilo u državama članicama.

3. Zaključni naglasci

Kako se vidi, radi se o smjernicama za dosljednu školsku politiku koja se kreće oko pojma stručnog obrazovanja. Organiziranje jedne kulture koja bi išla za jedinstvom u evropskoj perspektivi podvrgnuta je postizavanju jednog *cilja ekonomske politike*, koji je, u sadašnjem stanju, jedini sposoban da usmjeri razvoj odgojnih ustanova prema jednoj strukturi koja bi predstavljala oznake posebne kulture evropskog tipa.

Važno je napomenuti da se ne radi o economicističkom kriteriju, kao da bi se čovjekovo obrazovanje htjelo podrediti porastu produktivnosti, cilju da porastu dohoci, nego o tome da se prihvati povijesna činjenica da se *evropsko jedinstvo gradi kroz stvaranje ekonomske zajednice*, a ne na naddruštvenim vrijednostima religioznog tipa kao u srednjovjekovnoj Evropi, ili na političkoj ideologiji kao u sadašnjoj Istočnoj Evropi.

Kulturno jedinstvo Zapadne Evrope organizira se, dakle, oko *nove »kulturne osi«* koja služi kao »bezuwjetna« podloga *strukturama stručnog obrazovanja* i koja je stoga stavljena u sadržaje i metode jednog *znanstvenog i tehnološkog odgoja*, a ne u one »besplatne« spoznaje koje su nekada činile bit evropskog humanizma.

Dosljedno, možemo zaključiti da je u Evropi u toku *proces kulturne integracije*. Ipak, takav proces, zasad, pojedine zemlje izravno ne prihvataju u izrazima školske politike; on se više javlja kao *rezultat ekonomske politike* koja u načelima *zajedničkog stručnog obrazovanja* nalazi bitne uvjete za vlastiti uspjeh.

Pogledajmo sada u kojoj je mjeri to stručno obrazovanje dio drugostepenog školskog sistema te predstavlja glavni problem s kojim se pojedine vlade moraju suočiti kad započinju reformu školskih ustanova.

II. ŠKOLSKE STRUKTURE STRUČNOG OBRAZOVANJA U EVROPSKOJ ZAJEDNICI

Uvod

Prije nego počnemo govoriti o stručnom obrazovanju unutar školskih struktura, valja odrediti razliku koja svuda postoji između stručnog obrazovanja koje se obavlja ili za vrijeme ciklusa u drugostepenom školovanju ili u prikladnim ustanovama, te uvježbavanja u poduzeću, koje se obavlja u toku duljeg ili kraćeg vremena kao učenje zanata ili kao obrazovanje na radu.

1. Općenito se može tvrditi da se stručno obrazovanje odvija u školskim strukturama, što se tiče »srednjih i viših« stupnjeva, razumijevajući pod ovima i činovničke kvalifikacije, a u okviru učenja zanata i obrazovanja na radu što se tiče »nižih« stupnjeva, ili točnije, manualnih, s posebnim obzirom na radničke kvalifikacije.

Učenje zanata bitno se sastoji od jednogodišnjeg ili višegodišnjeg perioda uvježbavanja u poduzeću, koje je spojeno s nekoliko tjednih sati opće izobrazbe.

Smatra se da je takav način izobražavanja neprikladan prije svega zbog toga što se izbor profesije vrši odmah na svršetku obvezatnog školovanja, tj. odviše rano, jer nedostaje dovoljan razmak u kojem bi se odluka mogla na odgovarajući način motivirati.

Drugo, za vrijeme učenja zanata ne postoji mogućnost prijelaza u drugu vrstu aktivnosti jer se radi o specifičnoj pripravi koja se odnosi na određene zadatke, pa je mladi radnik, dosljedno tome, prisiljen da ostane pri izboru koji je napravio, pa i onda kad misli da je napravio loš izbor.

Treće, svuda se konstatira nedovoljno usklađivanje između osigurane tehničke priprave u poduzeću i opće izobrazbe koja se daje u školi. U školskoj se nastavi malo važnosti pridaje predmetima iz opće kulture, što otežava mogućnost da se netko prilagodi ili da promijeni stručnu kvalifikaciju koju je eventualno stekao.

Dok su ovo glavni nedostaci izvanškolskog obrazovanja, *školskoj se stručnoj nastavi* predbacuje tendencija prema općenitoj »gimnazijalizaciji«, koja je siromašna u pravim stručnim sadržajima.

2. Obnoviteljski pokušaji koji su u toku nastoje *većma povezati učenje zanata sa strukturama obrazovanja* kako bi ga uključili u školski tok, povećavajući mu kulturne sadržaje i izuzimajući ga ispod kontrole poduzeća koja neminovno idu za tim da osiguraju izobrazbu koja je isključivo u službi proizvodnih zahtjeva.

Što se tiče prave školske stručne nastave, iznad svega se zahtijeva *osnovno stručno obrazovanje* koje je polivalentno i nije specijalizirano, a

potom se traži veza s poduzećima, no u obrazovnom kontekstu, pod kontrolom škole, u obliku stažiranja u poduzećima.

Stajfje u zemljama Evropske ekonomske zajednice

Pogledajmo kako se ta nakana provodi u sistemima drugostepenog školovanja u pojedinim zemljama Evropske zajednice. U svojoj sažetoj analizi poći ćemo od zemalja u kojima je integracija stručnog obrazovanja u školski sistem veća, da bismo postupno došli do onih kod kojih prevladava obrazovanje izvanškolskog tipa.*

a) Belgija

Među zemljama Evropske zajednice Belgija možda više nego ikoja druga zemlja osigurava kroz školu stručno obrazovanje i za niže kvalifikacije.

1. Belgijski školski sistem, naime, u svojoj *tradicionalnoj strukturi*, koja je znatnim dijelom još na snazi, predviđa razdvajanje učenika u četiri vrste drugostepenog obrazovanja: opću, tehničku, umjetničku i stručnu, i to počevši od dvanaeste godine života, tj. nakon 6 godina osnovne škole. Drugostepeno obrazovanje poslije se dijeli na dva ciklusa od kojih svaki traje jedno trogodište.

Na kraju nižeg ciklusa može se organizirati jedna godina konačnog dopunskog školovanja za umjetničku, tehničku i stručnu nastavu. Ta dva posljednja smjera mogu se dopuniti s još jednom daljnjom godinom specijalizacije ili usavršavanja, što postoji i za one koji nastavljaju školu i u višem ciklusu. U slučaju drugostepenog općeg obrazovanja takva godina služi ujedno kao pripravnici tečaj za više studije.

* U vezi s ovim sažetim prikazom stanja u Evropskoj zajednici upozoravam na devet monografija koje su izrađene u okviru istraživanja što ga je vodila Organizacija za profesionalno spremanje nastavnika (O. P. P. I.) uz doprinos Komisije Evropskih zajednica, kojem je naslov *Reforma sistema za stručno obrazovanje i ulazak u svijet rada u Evropskim zajednicama*. Te su monografije popunjene sa 49 intervjua s biranim svjedocima, a izvela ih je ekipa talijanskih istraživača. Sažeti izvještaj u svojoj provizornoj redakciji bio je predmet jednog razgovora u kojem je sudjelovalo devet autora monografija i bar po jedan od biranih svjedoka za svaku zemlju. Razgovor je vođen u Milanu u sjedištu O. P. P. I.-a od 16. do 19. prosinca 1976. Spomenute monografije napisali su: G. BLOMME i P. LENDERS, *De Hervorming van de Beroepsopleiding in België*; H. HESTBECH, *En Sammenfattende Beskrivelse af Strukturerne af de Sekundære og Videregående Uddannelser i Danmark*; CH. WULF, *Die Situation der Berufsausbildung in der Bundesrepublik Deutschland: Perspektiven, Entwicklungsmodelle und Erfahrungen*; E. VANDERMEERSCH, *La formation professionnelle en France*; T. HYDE, *A Review of Education and Employment in Ireland*; M. COLASANTO, *La Formazione Professionale in Italia*; A. FARER, *L'Enseignement Technique et Professionnel au Grand-Duché de Luxembourg*; H. KALDENBACH, *Beroepsonderwijs in Nederland: een Beknopte Orientatie*; E. KING, *Recent Developments in Vocational Technical Education in Britain*.

Nakon drugostepenog školovanja, prije sveučilišnog studija, široka je stvica tečajeva omogućava postizavanje posebnih osposobljenja koja su vlastita za srednje stupnjeve u industriji i trgovini. Naprotiv, što se tiče stručnih kvalifikacija koje su vlastite maloj trgovini ili zanatstvu, one se dobivaju preko niza tečajeva za priučavanje, koji su povezani s različitim oblicima učenja zanata.

2. Takvu tradicionalnu strukturu samo je djelomično zamijenilo »obnovljeno drugostepeno školstvo«, koje snagom zakona od 19. srpnja 1971. i odredaba za primjenu iz 1975. g. osvaja čitavu zemlju.

Drugostepeno školovanje dijeli se na 3 dvogodišnja stupnja, koji se zovu stupanj *promatranja*, *usmjerenja* i *odlučivanja*.

Za vrijeme prvog stupnja daći obavljaju jednu godinu svima zajedničkog školovanja. Oni koji su na bilo koji način zakasnili ili imaju teškoća u svom razvoju, mogu pohađati prvu godinu koja je za njih posebice organizirana. U drugoj godini obavlja se prvo odvajanje za one koji pohađaju tečajeve drugostepeno stručne nastave.

Počevši od treće godine i ostala tri oblika nastave organiziraju se odvojeno. Ipak, školovanje se može završiti u odjelima nazvanim »prelaznim« za one učenike koji žele nastaviti školovanje, ili u »završnim« za one koji žele što prije ući u svijet rada.

Na svršetku drugog (4. godina drugostepenog školovanja) i trećeg stupnja (6. godina drugostepenog školovanja) postoji jedna godina za usavršavanje ili specijalizaciju. Za one koji slijede drugostepeno opće ili pak tehničko ili umjetničko školovanje postoji mogućnost da se na kraju trećeg stupnja upišu u jedan tečaj koji ih pripravlja za viši studij — a to je mogućnost koja ne postoji u slučaju drugostepene stručne nastave.

Zaključujući možemo reći da se novi belgijski školski sistem, što se tiče strukture, u hiti ne razlikuje od starog, jer je sačuvao podjelu u četiri tipa nastave i odgađa samo za godinu dana definitivno opredjeljenje za jednu profesiju.

Ipak mora se priznati da se novi sistem bitno razlikuje od starog s obzirom na metodu, jer uvodi načelo usmjerivanja kao bitnu karakteristiku školovanja, za razliku od onih oblika selekcije koji su se obično primjenjivali tako da su se učenici određeni za nastavak školovanja odvajali od onih koji su bili određeni da povećaju radničku radnu snagu.

U novom sistemu početak stručnog kvalificiranja za sve one koji slijede stručno usmjerenje smješta se u treću godinu školovanja, no može se napraviti i preusmjerenje u 4. godini i stoga se tek u 16. g. života može izbor zvanja smatrati definitivnim.

Osim toga, usmjerenje se pokazuje osobito djelotvornim zbog visoke stručnih metoda procjenjivanja koje su bile prikladno uvedene i koje karakteriziraju belgijsku reformu više nego strukture.

b) Italija

1. Po kriteriju koji smo preuzeli, da, naime, klasificiramo školske sisteme prema većoj ili manjoj integraciji stručnog obrazovanja u školski sistem, na drugo mjesto, čini nam se, valja staviti Italiju, u kojoj stručno obrazovanje *počinje na kraju jedinstvenog obvezatnog školovanja*, tj. nakon 5 godina osnovne škole i 3 godine drugostepenog obrazovanja, koje je zajedničko za sve učenike.

U dobi od 14 godina provodi se razlučivanje školovanja prema *četiri vrste škola*: škole gimnazijskog tipa (klasična, znanstvena, umjetnička, jezična gimnazija) kojima se može pribrojiti učiteljska ustanova (l'istituto magistrale), tehničke ustanove, umjetnička ustanova, stručne ustanove, a slična im je i učiteljska škola (la scuola magistrale).

Radi se o različitim vrstama škola, a sve one predviđaju završetak školskog ciklusa u dobi od 19 godina, osim učiteljske škole (obrazovanje odgojiteljica za djevojačke škole), koja traje samo tri godine, no ubrajajući ovamo učiteljsku i umjetničku ustanovu, na koje se nadovezuje jedna daljnja godina školovanja, i onih stručnih ustanova koje su ovlaštene da eksperimentiraju s petogodišnjim planom školovanja.

2. Uz taj sistem stručnog obrazovanja koji je određen za obrazovanje srednjih kadrova, a koji je uključen u školski sistem i omogućuje učeniku da se upiše u bilo koji fakultet sveučilišta, postoji *sistem obrazovanja radne snage u pravom smislu radničke*, koji je povjeren nadležnosti Pokrajina.

Tečajevi općenito traju od 6 mjeseci do 2 godine, premda je u ponekom slučaju predviđena i treća godina specijalizacije. Tečajevi se daju u centrima za stručno obrazovanje i u većini slučajeva imaju jednosektorski smjer, pretežno industrijski, a manje trgovački i uslužni. Na svršetku tečajeva ne postiže se neki školski naslov, nego kvalifikacija. Sada se ide za tim da se smanji broj i vrsta kvalifikacija kako bi se započeo proces određivanja polivalentnih stručnih profila.

Početak ovog sistema stručnog obrazovanja valja povezati s dvije glavne struje: *filantropska struja javne pomoći* konfesionalnog ili laičkog tipa i struja u kojoj *izravnu inicijativu imaju radnici*, na koju se nadovezuje učenje zanata, regulirano zakonom od 19. siječnja 1955, br. 25.

Zakonodavna uredba koja uređuje aktivnosti oko stručnog obrazovanja potječe, naprotiv, od zakona od 29. travnja 1949, br. 264, koji ih je stavljao pod kontrolu, usklađivanje i financiranje Ministarstva rada i socijalne skrbi.

Taj *zakašnjeli intervent države* može se možda protumačiti podsjećanjem na to da je u Italiji stručno obrazovanje nastalo i dugo ostalo kao pothvat za podržavanje i promicanje manje privilegiranih društvenih slojeva, namijenjen na poseban način omladini koja potječe iz društveno ma-

nje imućnih klasa, koja se mora brzo uključiti u svijet rada. Drugo, stručna nastava, shvaćena kao upućivanje prema radu, bila je rezervirana za one kojima je, pošto su započeli školovanje, a nisu ga mogli završiti, bila potrebna stručna sprema da im omogući zaposlenje u kratko vrijeme.

c) Francuska

I u Francuskoj je stručno obrazovanje bilo organizirano tako da se uključivalo, u raznim razinama, u opći školski sistem.

1. Nakon pet godina osnovnog školovanja, *prvi ciklus* drugostepenog školovanja koji se sastoji od četiri godine škole, koja se dijeli na dvogodište *promatranja* i na dvogodište *usmjerenja*, daje opću izobrazbu za sve učenike. To je plod tzv. »Reforme fiaby« (zakon od 11. srpnja 1975.), koja se sada provodi, a koja ujedinjuje tri vrste ustanova iz prvog ciklusa u jednu jedinu školu za učenike od 11 do 15 godina.

Za postizavanje raznih kvalifikacija učenici se potom dijele na odgovarajuće *ustanove stručnog obrazovanja drugog ciklusa* ili pak polaze na učenje zanata.

Školske ustanove za stručno obrazovanje razlikuju se na osnovi »razine kvalifikacije« za koju spremaju.

U »kolegijima« tehničke nastave (C. E. T.) nakon dvije godine obrazovanja postiže se svjedodžba o stručnoj spremi (C. A. P.) ili pak diploma o stručnom odgoju (B. E. P.); radi se o nastavi u »kratkom ciklusu«. U tehničkim »licejima« i u »tehničkim« odjelima pravih gimnazija s tri godine obrazovanja postiže se »tehnički« bakalaureat; radi se o nastavi u »dugom ciklusu«.

Oni koji imaju bakalaureat mogu nastaviti školovanje na sveučilišnoj razini već prema usmjerenju koje im daje naslov koji su postigli, bilo na sveučilišnim ustanovama za tehnologiju (I. U. T.) i u »normalnim školama« s trajanjem obrazovanja od 2 godine za postizanje diplome, bilo na »višim školama« i sveučilištima s 3 do 6 godina obrazovanja za postizanje akademskog naslova (licencija, magisterij, doktorat).

2. *Izučavanje zanata* predstavlja sistem stručnog obrazovanja koje se obavlja uz ugovor, a osigurava ga djelomično poduzeće, djelomično pak centar za obrazovanje učenika u zanatima.

Ti centri daju opće obrazovanje te tehničko i praktično obrazovanje, koje treba da popuni obrazovanje primljeno u poduzeću. Centri se osnivaju ugovorom između države i javnih privatnih ustanova, a pritom se vodi briga o potrebama regije.

Satnicu rezerviranu nastavnicima i drugim pedagoškim aktivnostima određuje ugovor, no ona ne može biti niža od 360 ukupnih sati. Radi se o kontinuiranom obrazovanju koje se stječe rokom profesionalne aktivnosti pohađanjem večernjih kolektivnih tečajeva nakon posla, ili pak putem dopisnih tečajeva, odnosno putem raznih oblika »dopusta za obrazovanje« koje predviđa zakon od 16. srpnja 1971.

d) Nizozemska

1. Daljnja zemlja u kojoj se stručno obrazovanje organski uključuje u školski sistem jest Nizozemska, u kojoj uz *ustanove gimnazijskog tipa*, koje kroz 6 godina spremaju za sveučilišni studij, postoje *tri stupnja opće nastave*, tj. kratkog (2 godine), srednjeg (3 do 4 g.) i dugog tipa (5 do 6 g.), koji prethode *stručnom obrazovanju* u užem smislu riječi, odnosno dijeli se na nižu, srednju i višu nastavu, budući da svaka ima različito trajanje, već prema vrsti kvalifikacije koja se želi postići.

Nakon 6 godina osnovnog školovanja dvije trećine učenika odlučuju se da će pohađati različite oblike opće nastave, dok se jedna trećina usmjeruje prema *nižoj stručnoj nastavi*.

Školovanje traje 4 godine. Prve dvije pružaju opće osnovno obrazovanje (»period-most«), dok treća i četvrta čine dvogodišnji tečaj pripreme za profesionalni život.

Od g. 1976. konačni ispit niže stručne škole može se polagati na tri razine: A, B, C, time da se izlazi ususret mogućnostima i sklonostima pojedinih učenika. Ako se u razini C uspješno polože dva ili tri od šest predmeta, od kojih su neki obvezatni, a drugi prepušteni učenikovu izboru, omogućuje se upis u srednju stručnu nastavu. Oni, naprotiv, koji su imali niske ocjene na konačnom ispitu mogu prijeći na učenje zanata.

Oko 50% učenika koji pohađaju razne škole za *stručno obrazovanje srednjeg tipa* dolaze iz tečajeva opće nastave, dok ostatak dolazi iz tečajeva niže stručne nastave. Trajanje školovanja varira od jedne do četiri godine, uključivši i periode koji su provedeni u tvornicama radi praktičnog učežbavanja.

Od 1972. g. snažno se šire srednje stručne škole, koje svoju funkciju vrše u uskoj suradnji s industrijom, a osiguravaju i adekvatno produbljenje općeg obrazovanja.

U tečajeve *više stručne nastave* može se upisati s diplomom opće nastave dugog tipa, ali i s diplomom srednje stručne nastave ako se radi o učenicima koji su slijedili i tečajeve općeg obrazovanja, u skladu s činjenicom da je iz različitih oblika opće nastave moguć prijelaz u stručnu, no ne obratno.

Sada se razvijaju tzv. *horizontalne školske zajednice*. Na razini nižih stručnih škola stvoreno je više od 100 školskih zajednica kombinacijom različitih tipova ustanova kao npr. niže muške tehničke škole u kombinaciji sa ženskim (kućna ekonomija) i sa školama administrativne tehnike. Osim toga, više od 50 školskih zajednica nastalo je kombinacijom nižih stručnih škola sa školama za opće obrazovanje.

2. Radi se o razvoju prema *restrukturaciji čitavog školskog sistema*. Kao zamjena za današnje škole za djevojčice (*scuole materne*) i za osnovne škole stvorit će se »*bazična škola*« za svu djecu od 4 do 12 godina. Nakon nje slijedi »*srednja škola*« (ne poklapa se s našim pojmom srednje škole iz prijašnjeg sistema, primj. p.) koja će objediniti sve oblike opće nastave koji sada postoje za dobnu skupinu od 12 do 16 godina. Ona će činiti drugu fazu osnovnog školovanja. Tako će se postići to da se odgodi diferenciranje školovanja i izbor profesije na kasniju dob, to jest, ukoliko je to moguće, na dob nakon 16 godina.

U »*višoj školi*« od 16 do 19 g. razlikovat će se tri smjera: 1) teoretski odjel sa 2 g., koji pripravlja za sveučilišni studij; 2) stručni odjel sa 3 do 4 g., koji pripravlja za službe srednje razine; 3) kratki stručni tečaj od 2 do 3 g., koji pripravlja za službe niže razine.

Morao bi se omogućiti prijelaz iz trećeg u drugi smjer i iz drugog u prvi. Unutar svakog smjera predviđena je mogućnost velike varijacije programa na taj način što bi se spajali obvezatni s fakultativnim predmetima. Konačni ispiti daju se iz 7 predmeta s mogućnošću da se bira između dvije razine produbljivanja za svaki predmet.

e) Luksemburg

U toj maloj zemlji stručno obrazovanje nije strogo definirano, no mogu se postići visoki stupnjevi stručnosti na različite načine.

1. Nakon šest godina osnovnog školovanja oni koji ulaze u drugostepeno školovanje (7 g. škole), tj. u škole gimnazijskog tipa, koje pripravlja učenike za sveučilište, mogu birati između *tehničke nastave drugostepenog i višeg tipa* (5 godina mehanike, elektrotehnike i inženjerije) s mogućnošću da nastave na parauniverzitetskim razinama (druge 2 ili 4 g.) i *srednje nastave* za činovničke profesije, ili pak *tehničke i stručne* nastave za postizavanje kvalifikacija na poljoprivrednom, industrijskom, trgovačkom, zdravstvenom i odgojnom sektoru, uz školovanje koje traje najmanje 3 g. (poljoprivredni odjeli), a najviše 10 g. (paramedicinsko osoblje).

Uz takav školski put postoji mogućnost da se nakon trogodišnjeg školovanja u periodu nakon osnovne škole započne *izučavanje zanata*. Vrijeme izučavanja zanata može trajati od 2 do 4 godine, već prema kvalifikaciji, s nastavom u djelomičnom vremenu.

Trećim putem u stručnom obrazovanju idu oni koji nakon 3 g. *srednje ili tehničke obuke*, tj. na kraju školske obveze, počinju učiti *zanat* u poduzeću, da se u prvom redu praktički upute u posao, nadopunjujući teoretsko obrazovanje koje su primili u školi. Trajanje učenja zanata može se skratiti ako se u nj ulazi sa 4 ili 5 godina srednje ili tehničke škole.

2. *Obnoviteljski pokušaji* koji se sada poduzimaju mogu se svesti na spajanje stručnog i općeg obrazovanja (projekt *globalne škole*). Morao bi biti omogućen prijelaz iz tehničke i stručne nastave u drugostepenu i obratno. Predviđeni su dopunski tečajevi kako bi se olakšao prijelaz.

Globalna škola predviđa: prvi dvogodišnji usmjereni stupanj, nakon kojeg slijedi srednji stupanj s lepezom od osam različitih podjela. Osnovni izbor obavlja se između nastave s punim vremenom u sistemu tehničkog obrazovanja i nastave s djelomičnim vremenom u sistemu stručnog obrazovanja. Nadalje, tu je i posljednji stupanj u trajanju od 2 g., u koji se mogu upisati oni koji su uspješno završili srednji stupanj. Na kraju šestgodišnjeg ciklusa može se postići diploma, koja je jednaka ispitu zrelosti i daje pravo da se uđe u profesionalni život.

f) Irska

Slučaj Irske posebno je značajan po tome što pokazuje kako stručno obrazovanje može predstavljati integralni dio školskog sistema, a u isto vrijeme pokazuje i kako su potrebne institucije izvanškolskog tipa.

1. Zakon o stručnoj nastavi iz g. 1930. ustanovio je, naime, sektor stručnog obrazovanja koji je službeno uklopljen u okvir irskog školskog sistema, no rezultat je bio da je taj sektor gotovo posvema bio odvojen od drugostepenog školovanja. Tečajevi organizirani u *dvije vrste škola* međusobno su se razlikovali ne samo po tehničkoj naravi sadržaja, nego i po tome što su to bila dva puta obrazovanja koji su vodili do ispita, po naravi različitih, i nužno su omogućavali pristup radnim karijerama koje su se među sobom bitno razlikovale. To se događalo, iako su stručne škole obuhvaćale viši ciklus školovanja, usporediv s tečajevima organiziranim u drugostepenim školama koje su završavale ispitom u 18. g. is postizavanjem svjedodžbe o završetku drugostepenog obrazovanja.

S nakanom da se sektor stručne nastave izjednači u razini i u cijeni s drugostepenom školom i da se osigura jednaka cijena svim nacionalnim školama koje slijede nakon osnovne, g. 1963. stavljeni su na snagu projekti koji su išli za stvaranjem *komprehenzivnih škola* i za prihvatanjem programa nastave koji bi bio zajednički i za drugostepene škole i za stručne, uvodeći materije tehničkog sadržaja i osiguravajući teorijsko produbljivanje praktičnog obrazovanja.

Irska komprehenzivna škola predstavlja pokušaj ujedinjenja između stručnih škola i drugostepenih škola u jedan jedini obrazovni sistem sve do konačne svjedodžbe, za razliku od engleske škole, koja više želi ujediniti suvremeno i klasično usmjerenje u jednu jedinstvenu opću izobrazbu.

U isto vrijeme je osigurana restrukturacija ispita i svjedodžbi i stvaranje jednog sistema »studijskih jedinica« i »kredita« tako da se omogućilo

vrednovanje što se tiče efekta u školskom planu i iskustava koja su se stekla u jednom ili u drugom tipu škola ili pak na radnom mjestu.

2. Uz ovaj sistem stručnog obrazovanja na školskoj razini pristupilo se g. 1967. stvaranju jednog »Autoriteta za priučavanje u industriji« (poznatog pod nazivom AnCO, po početnim slovima u keltskom jeziku), koji je imao zadatak da promiče sve aktivnosti stručnog obrazovanja u industrijskom i trgovačkom sektoru. Radi se o javnoj ustanovi, u kojoj sudjeluju poduzetnici, sindikati i nastavnička udruženja, a koja usko povezuje ekonomske programerske strukture i različite strukture koje djeluju na području nastave.

G. 1975. AnCO je počeo ostvarivati program za novi sistem izučavanja zanata, koji se sastoji od obrazovnih perioda izvan proizvodnih struktura, koje se izmjenjuju s periodima uvježbavanja na radu.

U prvoj je godini obrazovanje pretežno teorijsko, no provodi se u prikladnim centrima za učenje zanata, koje je osnovao AnCO ili sama poduzeća, ili pak u »kolegijima« za stručno obrazovanje. Zanatlijskog kandidata uzimaju kao radnika ili AnCO ili poduzeća, a on se uključuje u strukturu radnog vremena i u propise koji su, što je više moguće, bliži tvorničkoj strukturi.

Poslije prve godine učenik ulazi u svijet rada s punim radnim vremenom, no kroz 3 slijedeće godine nastavlja pohađanjem obrazovnih tečajeva općeg karaktera u ustanovama tehničkog (»Regional Colleges«) ili stručnog (»Vocational Education Colleges«) obrazovanja, koja imaju kao cilj da omoguće onima koji su svršili drugostepene ili stručne škole postići određene tehničke ili stručne kvalifikacije.

Takvi tečajevi pohađaju se u načelu jednog dana u tjednu kroz čitavu godinu (»day-release«) ili kroz nekoliko tjedana, ali više puta u godini (»block-release«); tako se uspostavlja trajna povezanost između ta dva područja u kojima se provodi stručno obrazovanje, i školsko i radno.

g) Danska

1. U Danskoj poslije zakona o javnom školstvu g. 1975. obvezatno se školovanje sastoji od jedinstvenog »školovanja u trajanju od 9 godina, a prethodi mu jedna neobvezatna predškolska godina za djecu od šest godina i deseta neobvezatna godina za one koji s devetom godinom školovanja nisu postigli predviđenu razinu razvoja.

Tim zakonom nije se tek integrirala drugostepena nastava prve razine u jedan jedini proces osnovnog obrazovanja, nego su se htjeli postaviti temelji za izgradnju jednog školskog sistema u kojem bi svaka osoba mogla u svakom trenutku svog života naći mogućnost fleksibilne nastave i zaposlenosti, koje su međusobno alterativne i dopunjuju se, s nakanom da se zacrta takav sistem obrazovanja u kojem se čovjek uvijek vraća k obrazovanju.

Posljednje dvije godine (15. i 16. godina života) obvezatnog školovanja čine »komprehenzivno« dvogodište. U nj su uvedena dva posebno značajna nova predmeta: »*istovremeno usmjerenje*«, kojem je svrha da učenicima dade pojam o nekim bitnim suvremenim lokalnim, nacionalnim i svjetskim problemima, i »*temelji nauke o radu*«, tečaj kojem je cilj da osigura osnovne spoznaje o uvjetima radnog života.

Radi *profesionalnog usmjerenja* uvedeni su i neki neobvezatni predmeti praktičnog karaktera (drvodjelstvo, šivanje, stenodaktilografija itd.).

Nadalje, u posljednjim godinama obvezatnog školovanja uvode se pokušaji *integriranja škole i poduzeća*. Već od pedesetih godina postalo je općom praksom da javna škola šalje odraslije učenike na rad I tako je nastao jedan sjedinjeni oblik škole i rada (kratko iskustvo od 2 tjedna). Učenici su osigurani za slučaj bolesti i nesreće na radu, a njihov pravni položaj je položaj »neprimljenih«; tj. oni ostaju pod jurisdikcijom škole kao da su u školi.

Kontakt s poduzećem na području struke ide za tim da postane fazom obrazovanja koje je uključeno u školsku nastavu i ima tendenciju da se vremenski produlji. Dosljedno, izranja nova funkcija škole, koja se sastoji u tom da prati učenika za vrijeme prijelaza u poduzeće kako bi mu pomogla da se okoristi iskustvom na radu.

Što se tiče *vije drugostepene škole*, predlaže se da se na razini drugostepenog školovanja druge razine spoje sadašnje ustanove (»više škole«, tečajevi za pripravljanje »višeg Ispita«, škole za stručno obrazovanje) u jedan jedinstveni školski sistem. Namjerava se strukturirati trogodište (deseta do dvanaeste godine školovanja) tako da sadašnji deseti neobvezatni razred bude nadomješten prvom godinom nove škole. Predviđaju se *tri vrste predmeta: obvezatni*, kojima je cilj da se svima dade zajednička osnova, predmeti *usmjerenja*, koje učenici biraju na osnovi profesije za koju se kane opredijeliti, i *neobvezatni* (fakultativni) predmeti za razvijanje neposrednijih interesa.

2. *Stručno obrazovanje* počinje poslije devet godina školovanja na zajedničkoj osnovi i može se vršiti u za to prikladnim ustanovama koje izdaju svjedodžbu, ili se provodi u periodu *izučavanja zanata*.

U prvom slučaju radi se o pravim tečajevima koji traju 2 ili 3 godine i mogu se produljiti drugim tečajevima s različitim trajanjem kako bi se postigle više kvalifikacije. U te tečajeve mogu se upisati oni koji su završili period učenja zanata.

Učenje zanata pak ima različite modalitete: tradicionalni i novi.

U *tradicionalnom obliku učenje zanata* traje 2 do 4 g., a organizira se tako da se za većinu zanata izmjenjuje rad u poduzeću s periodima u školi. U školskoj nastavi prevladava zaokupljenost strukom, premda se

posljednjih godina povećao broj sati rezerviranih za nastavu općeg karaktera.

U novom sistemu učenja zanata postoji osnovno stručno spremanje, koje traje godinu dana, i to u glavnim granama proizvodnog djelovanja: uslužna djelatnost, graditeljstvo, grafika, zemljoradnja, živežne namirnice, mehanika i trgovina. Po završetku osnovne nastave počinje produbljeno stručno spremanje u okviru određene specijalizacije. Priučavanje se može vršiti u susljednim stupnjevima kojima odgovara određena svjedodžba o osposobljenosti u zanatu. Kasnija nastava odvija se naizmjenice u školi i u poduzeću. Predviđena je i mogućnost prijelaza u druge vrste stručnog obrazovanja sa što je moguće manjim gubitkom vremena.

h) Savezna Republika Njemačka

1. U SR Njemačkoj učenik koji je završio osnovnu školu u trajanju od 4 g. ulazi u jednu od triju tradicionalnih škola: u višu osnovnu školu ili »Hauptschule« (5 g.), u »Realschule« (6 g.), u »Gymnasium« (9 g.). Prve dvije godine čine ciklus usmjerenja da bi se ustanovilo koja od tih škola je kasnije najpogodnija za pojedinog učenika. Sada je u toku široko eksperimentiranje s »komprehenzivnom« školom, u koju će se ujediniti tri tradicionalna usmjerenja.

U ovoj posljednjoj i u višim osnovnim školama (»Hauptschulen«), kao i u nekim školama negimnazijskog obrazovanja (»Realschulen«) ima mjesta za propedeutsko usmjerenje prema svijetu rada, koje se ostvaruje kroz proučavanje predmeta koji se odnose na određeni sektor proizvodnje. Među tim predmetima jedno od središnjih mjesta zauzima »nauka o radu«. Važan cilj što ga takvo propedeutsko usmjerenje sebi postavlja jest analiza značenja stručne nastave u školi i na radu, kao i mogućnosti i granica jednog sistema koji se zasniva na ekonomiji tržišta s kapitalističkom organizacijom.

Nalazimo se, dakle, pred pokušajem da se izmjenom školskih programa u opće obrazovanje integriraju elementi profesionalnog života. Povezivanje s profesijom zbiva se u biti na taj način što se proučavaju određeni problemi koji se tiču odnosa između »znanosti i rada«.

Ustanove za stručno obrazovanje prihvaćaju mlade pošto ovi završe »Hauptschule« ili »Realschule« u dobi od 15, odnosno 16 g., no načini obrazovanja veoma se razlikuju.

Veći dio učenika ulazi u svijet rada s ugovorom o učenju zanata i pohađa stručnu školu s djelomičnim vremenom (»Berufsschule«) u toku 8 do 12 sati tjedno.

Darovitiji učenici iz »Hauptschule«, zahvaljujući posebnim tečajevima iz opće kulture, mogu postići »tehničku maturu«, upisujući se u školu za stručno

usavršavanje (*»Berufsaufbauschule«*). Školovanje traje godinu i po uz puno vrijeme, odnosno tri i po godine uz djelomično vrijeme, a obavlja se za vrijeme ili nakon perioda učenja zanata. Učenici koji dolaze iz *»Realschule«* imaju mogućnost da pohađaju produbljenije tečajeve u teoretskim predmetima.

Druga mogućnost obrazovanja postoji u *školi stručnog specijalističkog usmjerenja* (*»Berufsfachschule«*) s trajanjem od jedne do tri i po godine, koja pripravlja za profesionalno djelovanje a da ne pretpostavlja obrazovanje praktičnog tipa. Da bi se moglo u nju upisati, po pravilu je dovoljno da je završena *»Hauptschule«*. No za izvjesne specijalizacije traži se dovršeno školovanje na *»Realschule«*. Za neke struke apsolutno je nužno da se pohađala škola sa stručnim specijalističkim usmjerenjem, dok za druge *»Berufsfachschule«* znači alternativu učenju zanata. Škole sa stručnim specijalističkim usmjerenjem djelom dovode do stručne mature, a dijelom i do svjedodžbi o kvalifikaciji srednje razine.

Nadalje postoje *tehničke škole* (*»Fachschulen«*) s punim, ali i s djelomičnim vremenom. One pružaju stručno produbljeno obrazovanje ili usavršavaju ono koje je već stečeno. U njih se po pravilu upisuje nakon prvog stručnog obrazovanja (zanat, škola stručnog specijalističkog usmjerenja, pripravništvo). Među te tehničke škole ubrajaju se škole za obrazovanje srednjih tehničara.

Više tehničke škole (*»Fachhochschulen«*), u koje se upisuje s diplomom srednje razine, omogućuju da se u dvije godine postigne viša tehnička matura (u sektoru ekonomije i inženjerije). Poučavanje se odnosi bilo na tehničke predmete, bilo na praktično obrazovanje.

Da bi se mogao upisati u *više tehničke ustanove* (*»Höhere Fachschulen*«*), učenik po pravilu treba da završi tehničku školu ili da ima tehničku maturu; potrebno je također obaviti stručno pripravništvo ili praktični period. Radi se o školama koje su od g. 1969. dobile karakter ustanova sa sveučilišnom razinom i dijelom su apsorbirane u komprehenzivne *»visoke stručne škole«* (*»Fachhochschulen«*). Studij traje obično dvije i po godine; u posebnim slučajevima se onima koji su uspješno završili studij na tim školama može dodijeliti *»viša matura«* (*»Hochschulreife«*) tehničkog usmjerenja.

Kao alternativa tim različitim oblicima stručne obuke postoji *više trogodište* *»Gymnasium«*, u koji se može upisati nakon završene *»Realschule«* (*»matura I«*). Završava se s *»maturom II«* i, po pravilu, omogućava se upis na sveučilište.

2. *U budućnosti će*, prema zamisli »Njemačkog vijeća za školstvo« I »Državno-pokrajinske komisije za programaciju školstva« različite školske ustanove sačinjavati *dio drugostepene škole drugog stupnja kao različite jedinice*, no sva će se usmjerenja morati pridržavati Istih obrazovnih ciljeva I istih organizacijskih kriterija.

Da bi se došlo do tog rezultata, morat će se uvesti teoretski tečajevi o tehničkim predmetima u studijske planove koji su kulturno usmjereni, te će se pojačati opći sadržaji u programima stručnog obrazovanja. Na taj će se način olakšati promjena usmjerenja u školovanju, što je osnovna pretpostavka za to da bi školski sistem pružio *svima jednake odgojne mogućnosti*.

»Matura II« postizavat će se u drugostepenoj školi koja ima školske tečajeve bilo gimnazijskog, bilo stručnog tipa, pa će na taj način nestati razlike između sveučilišne i tehničke mature. »Matura II«, izdiferencirana na temelju različitog sadržaja, otvorit će pristup sveučilišnim studijima, no samo onom sektoru koji odgovara prije izabranom usmjerenju.

Sistem stručnog obrazovanja u drugostepenoj školi drugog stupnja strukturirat će se tako da mogne pružiti postupne kvalifikacije i tako će pojačati vertikalnu povezanost između nižih i viših stupnjeva obrazovanja. U svakom slučaju, svakoj će specijalizaciji prethoditi jedna godina *osnovnog stručnog obrazovanja*.

Idući za tim da se u drugostepenoj školi druge razine međusobno integriraju opća i stručna nastava, predviđena su četiri mjeseca za učenje: 1) *škola* kao mjesto na kojem će se podati ona osnovna teoretska pouka koja je bitna za buduću profesiju; 2) *poduzeće*, koje, za razliku od tradicionalnog dualnog sistema u kojem su se stručnoj školi i poduzeću pridavali različiti zadaci, relativno nezavisni jedni od drugih. Ima zadaću da ostvari praktični obrazovni udio pod odgovornošću javne vlasti; 3) *laboratorij* (ili obrtnička »prodavaonica«) kao ustanova koja je odvojena od škole, no koja može imati ulogu bližu školi, odnosno poduzeću, ili pak iznad poduzeća, već prema vrsti kvalifikacije koja se kani postići; 4) *studij slobodnog stručnjaka* koji pruža, u okviru slobode i neobaveze, nove mogućnosti stvaralačkog učenja, estetskog i društvenog, te daje prigodu za kvalifikaciju koja se ne može na drugi način postići, kao npr. na području sredstava za društveno priopćavanje ili na području glazbe.

Takvim razvrstavanjem drugostepenog školstva drugog stupnja na različita mjesta učenja očekuje se da će se ukloniti tradicionalno odvajanje između općeg i stručnog obrazovanja.

3. Najdosljednije *eksperimentiranje* s novim hipotezama za reformu na području drugostepenog školovanja provodi se u Sjevernom Porajnju i Westfallji.

Cilj reforme je *organizacijska integracija završnog gimnazijskog trogodišta sa stručnom školom*. Umjesto poučavanja prema razredima daje se jedan skup tečajeva, »osnovnih i posebnih«, koji su polivalentni i specifični, što omogućuje vertikalnu fleksibilnost (tj. pojedinom učeniku osigurava mogućnost da osobno odredi vlastiti ritam učenja) i horizontalnu fleksibilnost (jer omogućuje studentima različitih tečajeva da studiraju zajedno te da djelomično preuzimaju i jednake zadatke).

Individualizacija učenja vodi brigu, osim o brzini učenja, i o sadržaju nastave u tečajevima. Tako omogućuje obrazovanje *osnovnih profila*, u kojima mogu pronaći svoje interese pojedini učenici. Metodološko jedinstvo osigurano je *znanstvenim usmjerenjem*, koje je zajedničko svim nastavama.

Tim organizacijskim i didaktičkim sredstvima kani se ostvariti uska povezanost među tečajevima koji pripadaju različitim školskim ustanovama.

i) Velika Britanija

U Njemačkoj su do 1969. g., kad je donesen novi zakon o stručnom obrazovanju, poduzeća imala odlučujuću ulogu pri određivanju sadržaja nastave u različitim ustanovama koje pripremaju za ulazak u aktivan život. Obrazovna usmjerenja, profili i kriteriji za stručnu osposobljenost, obrazovni programi itd. na svaki se način još izrađuju velikim dijelom inicijativom radnog sektora.

Ta je oznaka još više naglašena u Ujedinjenom Kraljevstvu, gdje se osiguravanje stručnog osposobljavanja uvijek smatralo zadaćom koja pripada iznad svega sektoru industrije i trgovine. Smatra se, naime, da se *stručno obrazovanje mora odvijati izvan "škole, u ambijentu rada*. Ono se rijetko vrši prije dobi koja je predviđena za završetak obvezatnog školovanja. U posljednjim godinama obvezatnog školovanja ipak se provodi neka priprava za struku uvođenjem nekih predmeta koji se tiču svijeta rada.

Jedina pouka »stručnog« tipa u drugostepenoj školi sastoji se u činjenici što se u program pripreme za svjedodžbu opće nastave (GCE), bilo redovitu (razina »O«, sa 16. g.), bilo naprednu (razina »A«, sa 18 g.), mogu uvesti predmeti tehničkog ili trgovačkog karaktera.

Ta se svjedodžba dobiva na koncu jednog ciklusa obrazovanja koji traje 5, odnosno 7 godina nakon 6 godina osnovne škole, koja počinje u 5. godini života.

Opće obrazovanje drugostepenog tipa može se vršiti u trovrstnim ustanovama: »modernog« usmjerenja na koncu kojeg se može dobiti svjedodžba drugostepene škole (CSE); »klasičnog« usmjerenja, koje može obuhvatiti i obrazovne tečajeve tehničkog tipa koji ne idu za usmjerenjem prema nekoj struci; škole »komprehenzivnog« tipa.

U »komprehenzivnim« školama se na najrazličitije načine nastoji ostvariti program studija koji je polivalentan. Širok prostor daje se aktivnostima koje »spremaju za život« pod nazivom »careers education«, a imaju usmjerujući karakter, ne stručni.

Podizanjem dobi obvezatnog školovanja s 15. na 16. godinu predviđaju se *godišnji tečajevi za usmjerenje* koji bi imali poslužiti kao veza između školovanja u općem obrazovanju i ulaska u ustanove stručnog obrazovanja (»Colleges of further education«) ili učenja zanata.

Jedna inicijativa koja je u tom kontekstu, kako se čini, imala uspjeha, sastoji se u »spojenim tečajevima« (»linked courses«): u posljednjoj godini obaveznog školovanja učenici provode jedan dan u »CoUege of further education« s nakanom da upoznaju različite alternative prije nego se konačno odluče za opredjeljenje u struci.

U novije su se vrijeme »colleges« znatno raširili za *posljednje dvogodište drugostepenog školovanja*, koje obuhvaća u jednoj ustanovi dvije

vrste nastave (opću i tehničko-stručnu), a te su prije bile odvojene. Ti »colleges« pružaju i mnogo mogućnosti za nastavu i uvježbavanje onim mladima koji žele »ponovno početi« (tj. steći neku drugu spremu poslije izvjesnog radnog iskustva).

Osnovna karakteristika engleskog stručnog nastavnog sistema ostaje ipak *velika autonomija obrazovnih ustanova* koje se mogu objediniti jednim izrazom »Colleges of further education«. Ovdje nije moguće ocrtati njihov zajednički okvir na nacionalnoj razini. Postoji takav labirint kvalifikacija i tečajeva da je veoma teško izraditi čak i veliki vodič za studente o putu koji bi mogli poduzeti.

Da bi se to područje sredilo, g. 1973. je ustanovljeno Vijeće za tehničko obrazovanje (»Technician Educational Council«), a g. 1974. Vijeće za trgovačko obrazovanje (»Business Educational Council«), s nakanom da se uvedu *novi tečajevi nazvani »jedinice i krediti« s progresivnom modulnom strukturom*. »Krediti« koji se steknu kod škole i »kolegija« ili kod industrija mogu se prenijeti s jednog područja iskustva i uvježbanosti na drugo, s ciljem da se izbjegniju nepotrebna ponavljanja određenih predmeta i da se postigne fleksibilnost.

Zaključne primjedbe

U slijedećim točkama obuhvatit ćemo ukratko karakteristike pojedinih zemalja koje smo promatrali:

1. *Školska obveza* počinje u Velikoj Britaniji s pet godina života, a u ostalim zemljama sa šest, osim u Danskoj, gdje počinje sa sedam. Ona završava s 14 godina u Belgiji i Italiji, s 15 u Irskoj, Nizozemskoj i Luksemburgu, sa 16 u Danskoj, Velikoj Britaniji i Njemačkoj, u kojoj je obvezatno nastaviti obrazovanje s djelomičnim vremenom sve do 18. godine.

2. *Osnovna škola* traje 4. g. u Njemačkoj, 5 g. u Francuskoj i u Italiji, 6 g. u Belgiji, Irskoj, Luksemburgu, Holandiji i Velikoj Britaniji, dok u Danskoj traje 9 g.

3. *Školovanje* se počinje *diferencirati* u 12. godini u Luksemburgu, Njemačkoj i u Irskoj, u 13. g. u Belgiji, u 14. g. u Italiji, u 15. u Francuskoj, u 16. g. u Danskoj i Velikoj Britaniji, a u Holandiji će se pomaknuti na 16. godinu.

4. Ni u jednoj zemlji, osim u Italiji, gdje ipak školska godina traje mjesec dana manje u usporedbi s ostalim zemljama, školovanje za sve učenike *drugostepene škole* ne svršava s 19. godinom. Tečajevi gimnazijskog tipa završavaju s 19 godina samo u Njemačkoj, Luksemburgu i Danskoj, u kojoj školska obveza počinje sa sedam godina života. Osnovno obrazo-

vanje traje, dakle, svuda najviše 12 godina, a proteže se i na 13. godinu samo u Velikoj Britaniji, gdje školovanje počinje s 5 godina života, i u Njemačkoj i Luksemburgu s ograničenjem na učenike škola gimnazijskog tipa.

5. *Stručno obrazovanje* ugrađuje se različito, već prema različitim zemljama: unutar školskog sistema u Belgiji, Francuskoj, Italiji, Nizozemskoj, Luksemburgu i Irskoj; izvan njega, naprotiv, u Danskoj, Njemačkoj i Velikoj Britaniji. Učenju zanata prethodi jedna godina osnovnog stručnog obrazovanja u Luksemburgu, Danskoj, Njemačkoj i Irskoj, gdje se, kao i u Velikoj Britaniji, provodi restrukturacija tog obrazovanja s tendencijom da se privilegira nastava koja je naizmjenična s radom.

6. Sve države Evropske zajednice uočuju potrebu globalne reforme obrazovnog sistema, no *nijedna od tih zemalja ne predlaže rješenje koje bi bilo jednako onom u drugoj zemlji*, kad je riječ o rješenju istog problema.

Radi se o problemu koji se postavlja već za vrijeme obvezatnog školovanja, gdje se zamjećuje potreba da se stvori »jedinствена« škola koja bi svima dala iste odgojne mogućnosti i iste mogućnosti izbora, prevladavajući ekonomsko-društvene uvjetovanosti. Svuda je činjenična tendencija da se *produži period obvezatnog školovanja* sa željom da se odgodi definitivni izbor drugostepenog školovanja i profesije.

Nakon osnovnog školovanja kao prvotni problem s kojim se valja suočiti jest *integracija općeg i stručnog obrazovanja*. U posljednjim godinama obvezatnog školovanja u Njemačkoj, Danskoj i Italiji uvode se predmeti koji su izravno povezani sa svijetom rada. U Nizozemskoj i Francuskoj integracija se provodi postupno u jednom organskom i koherentnom školskom sistemu, u kojem stručno obrazovanje poprima jednaku važnost kao i opće obrazovanje. U Belgiji postoje paralelni oblici nastave, podržavani jednim sistemom procjenjivanja i usmjeravanja; u Velikoj Britaniji stručno je obrazovanje posve isključeno iz perioda obvezatnog školovanja, dok u Luksemburgu vlada mješoviti sistem. U Njemačkoj, Danskoj, Irskoj i u Italiji izabran je model komprehenzivne škole, u kojoj se ide za integracijom programa bilo preko nastave fakultativnih predmeta, bilo preko uvođenja tehničkih predmeta u opće obrazovanje.

Valja nam još ispitati kakva je uspješnost takvih školskih struktura s obzirom na ulazak mladih u aktivni život i s kakvim se obrazovnim sistemima nastoje, za vrijeme rada ili u poduzeću, nadoknaditi eventualni nedostaci.

III. IZVANŠKOLSKO STRUČNO OBRAZOVANJE U EVROPSKOJ ZAJEDNICI

Granice školskog sistema u stručnom obrazovanju

1. Školske strukture stručnog obrazovanja imaju kao zajedničku karakteristiku to da omogućuju postizavanje *svjedodžbe o stručnoj kvalifikaciji koja ima vrijednost školskog naslova*. Drugim riječima, učenik koji je svršio tečaj školovanja zna da ima »pravo« na radno mjesto za koje ima priznatu stručnu spremu.

Čini nam se da je to glavni razlog što postoji *poremećaj između škole i rada*. Svi imaju pravo upisa u školu kao što, uostalom, svi imaju i pravo na zaposlenje. No nitko nema pravo na određeno radno mjesto samom činjenicom što posjeduje odgovarajuću spremu, jer i tisuće drugih mogu imati tu istu spremu.

Dvostruka uloga škole, tj. djelatila *službenih priznanja o određenom stupnju obrazovnog razvoja i svjedodžbi o struci*, koje se odnose na određenu tehničku kompetenciju (svjedodžba o stručnoj spreml), mogla je prolaziti bez neprilika sve dok je bio malen broj onih koji su se upisivali u škole. No kad se gotovo čitavo stanovništvo upisuje u školu i postiže neku svjedodžbu o stručnoj spreml na isti način na koji se stječe neki školski naslov, a da takvim svjedodžbama ne odgovara odgovarajući broj radnih mjesta, ne može se više smatrati da se svijet rada može prilagoditi ponudenoj kvalificiranoj radnoj snazi.

Potražnja zaposlenja, naime, slijedi zakone ekonomskog razvoja, a ne spontane sklonosti i sposobnosti za koje je netko školskim naslovom dobio priznanje.

Školsko, naime, i stručno obrazovanje imaju *različite svrhe*, bar djelomično, i ne mogu imati svoje mjesto u jednoj te istoj ustanovi. Prvo, naime, ide pretežno za tim da obrazuje talenat prema subjektivnoj spontanosti koja se ostvaruje u okviru kulturnih shema vlastitih određenom društvu; drugo, naprotiv, mora talente prilagoditi potrebama ekonomije prema zahtjevima koje postavlja »dobro poretka« koji je uspostavila tehnika i kapital koji omogućuju razvitak dotičnog društva.

2. Produžetak školovanja u strukturama koje su određene da udovolje sklonostima, ali koje ne moraju nužno odgovarati potrebama ekonomije, stvorio je strukturalnu neravnotežu koja se pokazuje na tržištu rada prije svega kao *devalvacija školskog naslova*. Poslodavci naginju tome da za istu funkciju zahtijevaju sve veći školski stupanj: mladi vide da s jednakim titulama dobivaju mnogo skromnija zaposlenja nego prije. Hijerarhija plaća ne odgovara više nužno hijerarhiji školskih diploma. Školski naslovi više se ne smatraju kao izražaj prve selekcije u okviru svake generacije.

Drugo, *neke vrste školskog stručnog obrazovanja* pokazuju se većma lišene značenja u usporedbi s drugima koje imaju istu školsku razinu. U mnogim zemljama opća nastava nije dovoljna za zaposlenje u struci u modernoj ekonomiji. Često se radi o odviše apstraktnom ili teoretskom obrazovanju koje ne odgovara potrebama praktičnog života. Ili pak postoje slučajevi suviše specijaliziranih kvalifikacija, za kojima nema velike potražnje.

Treće, razvitak kvalifikacija školskog tipa doveo je mlade do izbora profesija koje ne odgovaraju najhitnijim potrebama ekonomskog života. Neka bude dovoljno naglasiti odbojnost omladine prema manuelnim zanimanjima, makar i veoma kvalificiranim, a privlačivost prema javnoj službi, osobito kod žena.

Dosljedno tome, svuda je rasla nezaposlenost omladine, dok se u isto vrijeme čuju jadikovke o nestašici izvjesnog tipa kvalificiranog osoblja.

3. Po našem mišljenju to nije toliko učinak školske politike koja je privilegirala zahtjeve ekonomskog sistema, koliko posljedica koja proizlazi iz same naravi školskog sistema.

Škola koja je za sve ne može biti drugo nego sistem koji daje prigodu za razvoj sposobnosti i sklonosti. Ona za svakog mora trajati koliko je potrebno da takav razvoj dođe do svog cilja.

Stručno obrazovanje, naprotiv, sastoji se u stjecanju specifičnih tehničkih vještina da bi se zadovoljilo određenim ekonomskim potrebama; ono se može u određenim granicama programirati na kratki, srednji i dugi rok. Svrha, dakle, kao i metoda i sadržaji različiti su; stoga će biti i različite strukture.

4. Razloge poremećaja između škole i rada valja, dakle, tražiti u prvom redu u poistovjećivanju školskog sistema i sistema stručnog obrazovanja, a u drugom redu u zakašnjenju kojim su javne vlasti poduzele odgovarajuće strategije za stručno obrazovanje.

a) U prvo se vrijeme mislilo da se problem stručnog obrazovanja može riješiti povjeravajući školi zadatak da osigura postizavanje glavnih kvalifikacija, nižih i srednjih, kao alternativu općem obrazovanju, shvaćenom kao vrijednosti u sebi, i, za svaki slučaj, kao uvjet da čovjekov razvoj promakne do viših razina, tako da mlada čovjeka osposobi te dođe do viših kvalifikacija, tj. sveučilišnog tipa.

Takva se politika pokazala valjanom dok je školskom stanovništvu pripadao skromni postotak omladine školske dobi i dok je ekonomski razvoj polako napredovao pa je bilo moguće predvidjeti potrebe radne snage na srednji rok, tj. u vremenu normalnog školskog obrazovnog procesa.

No kad se čitavo stanovništvo školske dobi počelo upisivati u obrazovne ustanove, a proces razvoja je sve brže išao naprijed, školski obrazov-

ni rokovi pokazali su se odviše dugima da bi rezultat mogao odgovarati potrebama ekonomije.

Dodajmo činjenicu da su sadržaji nastave, budući da se u školi potvrđuju nekim školskim titulom, *određeni zakonom* i stoga se ne mogu lako modificirati u kratkom vremenu koje se baš traži jer se rađaju nove stručne kvalifikacije.

b) Novi pothvati oko stručnog obrazovanja izvanškolskog tipa brzo su se rađali inicijativom poduzeća ili sindikata, dok su se s *mного zakašnjenja javne vlasti pobrinule* da priteknu toj potrebi programiranim i organiziranim interventima. Stručna nastava bez adekvatne podrške zakonodavnih odredaba svršavala je time da se smatrala u javnom mnijenju kao siromašni rođak općeg obrazovanja koje se smatralo privilegiranim putem za nastavak školovanja sve do sveučilišne razine, gdje se postiže akademski stupanj koji sa sobom nosi prestiž i viši ekonomski položaj.

Radi se o pojavi koja je, više ili manje naglašeno, zajednička svim zemljama zajednice.

U *Velikoj Britaniji* npr. tradicionalno povjerenje koje se daje iskustvu više nego načelima bilo je u prilog tome da se stvori sistem stručnog obrazovanja posve neovisan o školi; ovaj je pojačan nastavnom i organizacijskom samostalnošću koju posjeduju stručna udruženja te vrste, a koja omogućuju ostvarenje odobrenih programa i osiguravaju stručnu osposobljenost i etiku. U tom smislu stručni organi služe kao alternativa ili bar kao suradnici sveučilišta, »kolegija« (»Colleges«) i škola u tome da garantiraju višu didaktičku razinu procesima obrazovanja.

U *Njemačkoj* se stručno obrazovanje, shvaćeno kao priučavanje na radu ili kao učenje zanata, tradicionalno vrši pod izravnom odgovornošću poduzeća, radnih komora i vlasnikovih organizacija. Administracija stručnog obrazovanja sve do danas bila je povjerena ekonomskom području, koje je, u obliku duainog sistema (obrazovanje u poduzeću i u školi s djelomičnim vremenom), odvajalo teoretsko obučavanje od praktičkog. Sada jača mišljenje da stručno obrazovanje mora postati javna zadaća. Njom se više ne može baviti samo ekonomski svijet, jer ovaj organizaciju obrazovanja često zamišlja na bazi zahtjeva ekonomske proizvodnje više nego je nužno i poželjno za interes onoga koji se obrazuje.

Nadalje, općenito valja primijetiti da je, osim u Belgiji, u svim zemljama zajednice, značajno mjesto imalo učenje zanata u kojem se osigurava prenošenje sposobnosti u zanatu od onih koji vrše to zanimanje u svojoj stručnoj aktivnosti, kojoj je pripravnik pridružen. Osim toga, mladim se pripravnicima u odgovarajućim centrima daje ograničeno obrazovanje općeg karaktera.

U tom se kontekstu sigurno i odlučno odvojilo u svim zemljama Evropske zajednice opće obrazovanje, koje je uvijek privlačilo pažnju države, od stručnog koje je bilo prepušteno proizvodnim snagama.

5. Sada nastaje usmjerenje prema prevladavanju takvog odvajanja ne samo na strukturalnoj nego i na pedagoško-didaktičkoj razini. Sve se više učvršćuje uvjerenje da *škola* ne može spremati za vršenje neke specifične uloge ili neke posve određene profesije i da je potrebno ograničiti njezine zadatke na *razvoj logičkih i praktičkih sposobnosti*, izmjenjujući školsko obrazovanje s radnim iskustvom i prepuštajući *posebnim ustanovama*, koje posjeduju jaku pravnu samostalnost, zadaću da ostvare tečajeve za stjecanje *stručnog obrazovanja* koje će naći svoju završnu točku tek *na radnom mjestu*.

Pogledajmo sada kako se to načelo izmjene škola—rad primjenjuje u okviru obrazovnih sistema pojedinih zemalja Evropske zajednice.

Izmjena škola—rad

Načelo izmjenjivanja školskog obrazovanja s radnom aktivnošću može poprimiti različite dimenzije, počevši od inicijativa koje se vrše za vrijeme obvezatnog ili drugostepenog školovanja (kao što su posjeti tvornicama, iskustvo manualnog rada u školi, »stažiranje« u poduzeću) do različito strukturiranih tečajeva koji se daju radnicima za čitavo vrijeme njihova profesionalnog života. Ne računamo ovdje učenje zanata u njegovu tradicionalnom obliku koji se upravo sastoji u tom da se radni život izmjenjuje s momentima općeg ili tehničkog obrazovanja, a o kojem smo već govorili u prijašnjem poglavlju, gdje smo prikazali učenje zanata kao alternativu školskom obrazovanju.

a) Oblici izmjenjivanja škola—rad za vrijeme školskog perioda

1. »Iskustvom« radnog života mogu se smatrati *posjeti tvornicama* koji se sistematski organiziraju u *Belgiji* za učenike tečajeva stručnog obrazovanja i u *Škotskoj*, gdje je stvorena posebna komisija za to.

U ovom se slučaju radi o pravom odgojnom planu da bi se postigao tipično didaktički cilj s obzirom na određene predmete i da bi se došlo bilo do proširenja kulturnih vidika, bilo do dopune stručnog obrazovanja.

2. Drugi oblik radnog iskustva za vrijeme školovanja usvojio je *Luksemburg*, gdje postoje laboratoriji za *manualni rad* za studente drugostepennih viših škola. U *Italiji* se u nacrtu zakona br. 1275. koji je ministar Malfatti podnio parlamentu 21. ožujka 1977. predviđa da među predmetima, koji su zajednički u drugostepenoj višoj školi, bude i praksa manualnog rada.

3. I posjeti tvornicama I manuelni rad u školi smatraju se više kao oblici usmjerenja nego kao inicijative za obrazovanje na radnom mjestu. No postoje i prava iskustva radnog života na taj način da se provodi neko vrijeme u poduzeću u obliku »stažiranja« u duljem ili kraćem trajanju.

Na pojam »stažiranja« možemo svesti i *periode pravog radnog života*, koji u nekim zemljama, kao u Njemačkoj, prethode ili prate određene vrste nastave kao bitna pretpostavka obrazovnog procesa koji takve vrste nastave žele ostvariti.

a) U *Belgiji* se stažiranje prakticira za izvjesne stručne obrazovne smjerove kao što su bolničari, pomoćno obiteljsko i sanitarno osoblje; izvjesne ustanove na sveučilišnoj razini prakticiraju to za one koji imaju diplomirati socijalne nauke, a vrijedi to i za neke razrede nove drugostepene škole.

U obliku »stažiranja« programiran je niz pothvata za borbu protiv nezaposlenosti mladih. Radi se o periodu od 6 mjeseci za diplomirane do 26. godine života koji traže posao, i o periodu od 6 mjeseci do jedne godine za diplomirane do 30. godine života, s nakanom da im olakša ulazak u svijet rada. Stvoreni su i odgovarajući centri za usmjeravanje nezaposlene omladine koja može nakon tri dana promatranja pohađati jedan tečaj kojim se upućuje u posao, a sve traje šest tjedana.

b) U *Danskoj* su za vrijeme drugostepenog školovanja predviđeni periodi od jednog ili dva tjedna radnog iskustva bez primanja u radni odnos. Učenik ostaje pod nadležnošću škole koja se brine i za naknadu eventualnih šteta.

Proširila se i hipoteza o restrukturaciji različitih vrsta stručne školske nastave, koje počinju nakon obvezatnog školovanja, kao alternativa učenju zanata, što je slično novom sistemu učenja zanata: nakon jedne godine temeljnog obrazovanja slijedile bi dvije godine specijalizacije za vrijeme kojih bi se škola izmjenjivala s periodima radnog života.

c) U *Francuskoj* su već u drugom dvogodištu (usmjerenom) prvog ciklusa predviđeni periodi radnog iskustva u okviru tečajeva tehničkog obrazovanja. Slične se inicijative ostvaruju po izvjesnim tečajevima za poljoprivredno obrazovanje. Konačno, na sveučilišnoj razini eksperimentira se s periodima stručne aktivnosti u obliku »jedinica koje se mogu mjeriti« tzv. »kreditom«, što se uzima u obzir pri stjecanju titula.

d) *SR Njemačka* je možda zemlja u kojoj su, osim sistema učenja zanata koje se obavlja u »Berufsschule«, uvijek funkcionirali oblici izmjenjivanja škola—rad, koji čine srž stručnog obrazovnog sistema ukoliko se radi o ustanovama koje ili dopuštaju nastavu s djelomičnim vremenom ili pretpostavljaju periode stručnog obrazovanja".

3 Usp. str. 212. si.

4 Usp. str. 214. si.

Poseban način izmjenjivanja ostvaren je »drugim putem« (»zweiter Weg«) upisivanja na sveučilište nakon trogodišnjeg školovanja u posebnom »kolegiju« (Kolleg), na koji se može upisati samo nakon izvjesnog perioda iskustva u radnom svijetu.

e) Učenje zanata u poduzeću u *Engleskoj*, uz tradicionalnu formulu s jednim školskim danom u tjednu (day release), poznaje i formulu od 18 tjedana, podijeljenih u dvije ili tri skupine uzastopnih tjedana pohađanja škole (block release). Slična je formula usvojena i za »povezane tečajeve« (linked courses) i »pokusne tečajeve« (taster courses), s tom razlikom što se umjesto o radu s danima škole sada radi o školskom životu s iskustvom rada putem »stažiranja« u ustanovama stručnog obrazovanja (colleges of further education).

»Sandwich-tečajeve« su višegodišnji tečajeve za stručno obrazovanje u dvije formule: izmjenjivanje jednog semestra škole s jednim semestrom rada ili uvođenje, nakon dvije godine školovanja, jedne godine rada, poslije koje slijedi treća godina škole. Ne radi se stoga o radnom životu s danima škole kao pri učenju zanata, nego o »školskom« životu sa semestralnim ili godišnjim »stažiranjem« u svijetu rada.

f) U *Irskoj* se formula »day/block release*« usvaja za novi sistem učenja zanata koji je uveo AnCO*.

Osim toga predviđeno je da se uvede sistem »studijskih jedinica« i »kredita« tako da se skupljena iskustva u eventualnim »stažiranjima« na radu mogu mjeriti i imati odgovarajuće učinke u studiju.

g) U *drugim zemljama* (Italija, Luksemburg i Nizozemska) ne postoje institucionalizirani oblici »stažiranja« kao metode za ostvarivanje načela izmjenjivanja škola—rad. Naprotiv, u tim, kao i u svim ostalim zemljama, postoje bilo tradicionalni, bilo novi oblici obrazovanja, koje valja smjestiti u okvir permanentnog obrazovanja, u kojem, uostalom, valja razlikovati tečajeve početnog stručnog obrazovanja bez izmjenjivanja s radom (razlikuju se, dakle, od onih koji se temelje na radnom iskustvu u »stažiranju«), od tečajeva nastavljenog obrazovanja, koji zbog svog smještaja u razvoj radnikove karijere, imaju »školsko« značenje u izmjeni škola—rad.

b) Inicijative u okviru permanentnog odgoja

Velika različitost u inicijativama koje se poduzimaju u različitim zemljama u okviru permanentnog odgoja tumači se različitom situacijom u kojoj se radnik nađe tokom svog radnog života.

Tu je ponajprije omladina koja svršava svoje obrazovanje a da ne postigne svjedodžbu o stručnoj spremi.

Tu su zatim oni mladi koji se nakon radnog iskustva žele *specijalizirati ili »iznova početi«*, tj. promijeniti zaposlenje. Premda imaju posebnu stručnu spre-
mu koju su stekli na radu, nedostaje im opće obrazovanje, koje bi im omogućilo
da brzo steknu nove stručne vještine.

Njima se pridružuju odrasli *nezaposleni* ili pak zaposleni kojima je po-
trebna prekvalifikacija ili posuvremenjenje. To vrijedi ne samo za tzv. »manu-
elna« zanimanja, nego i za intelektualna (liječnici, advokati, nastavnici) za koje
se sve više nakon završetka studija zahtijeva specijalizacija.

Konačno, svima je potrebno *proširiti vlastitu opću kulturu* kako bi mogli
shvatiti ekonomske i društvene odnose u svijetu u kojem žive.

1. U *Belgiji* se posebno razvijaju inicijative za permanentno obrazo-
vanje pod imenom *tečajeva za društveno promicanje radnika*. Ti tečajevi
traju 10 do 12 dana za osobe ispod 40 g. (26 u javnom sektoru), koji i
tokom tečajeva primaju plaću (djelomičnu) na teret ministarstva rada.
Drugi način na koji se nadoknađuje gubitak zarade kao posljedica poha-
đanja takvih tečajeva, sastoji se u »satovima na kredit«, a ti plaćeni satovi
brojčano odgovaraju ili svim satima tečaja, ili polovini, ili četvrtini, već
prema tome da li se radi o trećoj, drugoj ili prvoj godini tečaja.

Nadalje, postoje *dopunski tečajevi* na račun Službe socijalne skrbi,
koji traju 3 do 10 mjeseci, a određeni su za odrasle (s bar 18 godina života),
nezaposlene ili za one koji se imaju prekvalificirati.

Posebno značenje imaju tečajevi organizirani u poduzeću za usa-
vršavanje i tečajevi za stručno usavršavanje onih koji upravljaju.

2. U *Danskoj* su iskušane neke zanimljive novine u pogledu *priprave
specijaliziranih radnika* (između 18 i 40 godina) s tečajevima koji su za-
mišljeni kao nedjeljive cjeline, a traju 1 do 6 tjedana. Sabirući pojedine
nastavne sadržaje u tečajevima, učenik može, bar u nekim sektorima, steći
obrazovanje kvalificiranog radnika. Za vrijeme nastavnog perioda učenici
primaju naknadu koja je jednaka onoj svoti koju kasa za nezaposlene
plaća običnom radniku.

Postoje i tečajevi za *prekvalifikaciju* za one koji su nezaposleni ili
više ne mogu raditi na svom području ili se nakon dulje odsutnosti opet
vraćaju na posao. Osim toga, postoje *tečajevi za osuvremenjenje* da se
upotpuni osnovna sprema službenika i radnika ili dopune njihove spoznaje
unutar određenog područja djelatnosti. Ti su tečajevi dnevni i traju naj-
manje 2 do 4 tjedna.

Njima se pridružuju *tečajevi za stručno usavršavanje* koje radnik
može slijediti uz prethodnu suglasnost poslodavca, a održavaju se na teret
države.

Sistem permanentnog obrazovanja kakav je stvoren u Danskoj želi
udovoljiti potrebama profesionalizacije, ali i stvoriti bazu za nastavak
obrazovanja. To je slučaj s tečajevima za *spremanje višeg ispita*, koji tra-
ju 2 godine. U načelu mogu se upisati oni koji su položili završne ispite

10. razreda, no i oni koji su u toku nekoliko godina radili i na drugi način stekli odgovarajuće osnovne spoznaje.

3. U *Francuskoj* je odgojni sistem reformiran u vidu permanentnog obrazovanja.

Zakoni iz 1971. g. predviđaju sistem obrazovanja koji bi uključivao: a) prilagodbu početnog obrazovanja koja bi osigurala prijelaz iz početnog obrazovanja u napredno; b) razvoj dopunskog obrazovanja u vezi s permanentnim obrazovanjem; c) uspostavljanje nove ravnoteže između početnog i daljnjeg obrazovanja, pridajući školi samo uski dio obrazovnog procesa, a povjeravajući joj važan udio u kasnijim aktivnostima permanentnog obrazovanja; d) sudjelovanje poslodavca u financiranju tehnološkog i stručnog obrazovanja.

Općenitija praksa glede obrazovanja na radu je »dopust za obrazovanje« (*congé-éducation*). Ne isključujući ni opće obrazovanje, ta se odredba ipak posebno tiče stručnog obrazovanja. Posebne odredbe idu u prilog ponovnog izobražavanja namještenika koje je pogodila zastarjelost njihove prvotne spremlje zbog tehnološkog napretka.

Sindikati smatraju da je formula »dopust za obrazovanje« bila korištena više u svrhu stručne prekvalifikacije nego za rast kulturnih sposobnosti radnika i da je u izvjesnoj mjeri bila instrumentalizirana za programe koji bi osuvremenili poduzeće.

Osim za prekvalifikaciju zaposlene radne snage poduzete su mjere i za kvalificiranje: a) omladine koja izlazi iz drugostepene škole a da nije postigla svjedodžbu; b) onih koji dolaze sa sveučilišta a da nisu postigli diplomu.

Za prve su predviđeni ugovori o »obrazovanju službenika«, koji omogućuju prvo upućivanje u profesionalni život, a to bi im trebalo olakšati primanje na posao.

Za druge su otvoreni posebni tečajevi s nakanom da se u nekoliko mjeseci više konkretizira, kroz profesionalni život, sveučilišno obrazovanje, uglavnom literarno, više s ciljem da ih uputi u nastavni rad nego u radničko djelovanje. Program za obrazovanje zasniva se na izmjenjivanju škola-rad; nakon perioda »stažiranja« u poduzećima slijede periodi povratka u školu.

U poljoprivredi važan faktor čini »maison«, u koju određeni poslodavac preuzima skupinu mladih, općenito od 15 do 18 godina života. Nakon perioda nagrađenog rada (makar i skromno) slijedi period opće kulture uz odgovornost jednog »tutora«, koji garantira za konačne kvalifikacije.

4. U *Njemačkoj*, gdje su mogućnosti početničkog stručnog obrazovanja, kako smo vidjeli, posebno diferencirane, postoje i dopusti s posla koji su određeni za to da omoguće pohađanje tečajeva za osuvremenjenje, a traju dva tjedna.

5. *Engleska*, naprotiv, predstavlja veoma raznoliku sliku što se tiče mogućnosti stručnog obrazovanja.

U pogledu »sandwich-tečajeva«, koje smo spomenuli među inicijativama »stažiranja« u poduzećima, valja upozoriti na »tečajeve za izbor zaposlenja« (occupational selection courses) za omladinu između 16. i 19. godine i »tečajeve za proširenje mogućnosti zaposlenja« (wider opportunity courses). Za omladinu, naprotiv, s navršenih 19 godina života zamišljeni su »projekti za uvježbavanje« (training opportunities schemes: TOPS), koji traju od 13 do 52 tjedna, a vrše se u posebnim »centrima za kvalificiranje« (colleges of further education).

Uz ove stoji druga vrsta »tečajeva za bazično obrazovanje« s punim vremenom (foundation courses), koje organizira jedan samostalni organizam, nazvan »City and Guilds«, koji daje svjedodžbe o stručnom obrazovanju. No velik dio stručnog obrazovanja obavlja se izravno u poduzeću, gdje su osobito cijenjeni »tečajevi TWI« (training within industry) koji osiguravaju visoku kvalifikaciju izravno na radnom mjestu, a pridružuju im se novi prijedlozi o osnivanju tečajeva za početno obrazovanje, nazvanih »gateway courses*, u uskoj suradnji s poduzećima, a određeni su i za nezaposlene.

Nova usmjerenja temelje se na načelu »didaktičke jedinice i kredita« (units and credits) s takvom strukturom u kojoj se »kredit« stečeni u školi ili »colleges« ili pak u industrijama mogu prenijeti s jednog područja iskustva i uvježbanosti na drugo.

6. U *Irskoj* je od 1969. g. osnovana AONTAS (Nacionalno udruženje za obuku odraslih) sa zadaćom da se koordinira aktivnost raznih organa koji se bave poučavanjem osoba koje su prevalile normalnu dob predviđenu za pohađanje škole.

Osim toga ustanovljeni su »regionalni kolegiji za tehnologiju« (R. T. C.), u kojima su tečajevi tako strukturirani da omogućuju dovršavanje osnovne pouke s periodima rada u punom vremenu, za koje se mogu dobiti »kredit« koji vrijede za nastavak školovanja.

Neke inicijative za obrazovanje odraslih, koje se mogu ostvariti u nagrađenim dopustima, povezuju se sa »školama zajednice« (community schools) i izravno su povjerene direktoru škole.

7. U *Italiji* projekt Zakona o stručnom obrazovanju, koji je 6. travnja 1977. predložio parlamentu ministar za rad Anselmi, predviđa reorganizaciju mnogostrukih postojećih aktivnosti na slijedeći način:

a) *kratki pripravnici* tečajevi određeni za to da olakšaju izbor rada posebnim kategorijama ljudi koji imaju teškoća pri uključivanju u radni odnos;

b) *početni kursevi za kvalifikaciju* za stručne smjerove za one koji su svršili obvezatno školovanje ili su navršili 15 godina;

c) tečajevi za *stručno usavršavanje* za srednje razine stručnosti, za one koji imaju neku stručnu kvalifikaciju ili već imaju neku prethodnu radnu praksu na određenom sektoru u trajanju bar od godine dana (tečajevi te vrste moći će obuhvatiti tečajeve neškolskog tipa koji sada postoje za kvalifikaciju srednjih kadrova);

d) tečajevi za *specijalizaciju ili osuvremenjenje* u struci za one koji su pohađali tečajeve za stručno usavršavanje ili koji imaju prethodna radna iskustva na nekom sektoru s trajanjem ne manjim od jednog trogodišta;

e) posebni tečajevi za *prekvalifikaciju u struci* sa svrhom da radna snaga postane pokretna, mobilna.

Odgojne aktivnosti za odrasle obuhvaćaju osim toga:

a) tečajeve s plaćenim dopustom kroz »150 sati«, upotrijebljene najvećim dijelom za to da se spasi neobavljeno obvezatno školovanje, no i za studijske seminare u okviru sveučilišta; b) tečajeve za nadoknađivanje školovanja (za nepismene) i za postizavanje svjedodžbe o srednjem školovanju (tečajevi za popravne ispite ili za kulturno uzdizanje drugostepene nastave: CRACIS); c) različite inicijative u okviru socijalnih centara za permanentno obrazovanje (CSEP).

U novije je vrijeme zakon od 1. lipnja 1977. br. 285, s nakanom da pomogne nezaposlenoj omladini, ustanovio »ugovor o obrazovanju« za postizavanje stručne kvalifikacije preko rada i pohađanja jednog obrazovnog tečaja (samo za omladinu od 15. do 22. g., za žene i one koji su postigli diplomu srednjeg stupnja do 24. g., a za diplomirane na sveučilištu do 29. g.).

8. U Luksemburgu dopust za obrazovanje (congé-éducation) dopušta radniku da jednu ili dvije godine bude odsutan iz poduzeća u svrhu obrazovanja, osobito radi pohađanja tečajeve za specijalizaciju. Čini se da su se radnici u prilično ograničenoj mjeri služili tom povlasticom. Od 1973. su osim toga ustanovljeni večernji tečajevi za odrasle za glavna zanimanja koja su predmet ugovora u učenju zanata, tečajevi koji vode do postizavanja »svjedodžbe o stručnoj osposobljenosti«.

9. U Nizozemskoj tečajevi za prekvalifikaciju radnika nisu rašireni, a oni koji postoje ponuđeni su osobito mladim radnicima. Predmet tečajeve uvijek je tehnički, a njihovo pohađanje uvjetovano je odobrenjem poslodavca.

Naprotiv, donekle su rašireni »odgojni centri za omladinu«, gdje je obrazovanje u uskoj vezi s problemima mladih radnika; no tu se ne daju tečajevi za stručno obrazovanje, već se ovi daju u »regionalnim centrima za obrazovanje zanatlija«.

10. Konačno napominjemo da je u svim zemljama Evropske zajednice sudjelovanje mladih u radu raširenije nego što se može imati dojam iz služ-

benih podataka, jer mnogi đaci drugostepene škole i studenti na sveučilištu rade, premda je tu riječ i o aktivnostima koje se ne mogu smatrati pravim radom u užem smislu riječi.

Zaključne primjedbe

Ovim sažetim opisom različitih aktivnosti oko stručnog obrazovanja htjeli smo pokazati koliko su međusobno različiti obrazovni sistemi zemalja članica Evropske zajednice. Nismo htjeli ustvrditi da se formule prihvaćene u ovoj ili onoj zemlji imaju smatrati vrednijima od ostalih.

U Nizozemskoj npr. formulu sa tri dana rada i dva dana škole u tjednu poduzetnici odbacuju jer konstatiraju da omladina tim putem sebe ne doživljava ni kao đake ni kao radnike.

U Francuskoj, gdje je raširen sistem »dopusta radi obrazovanja«, moglo se ustanoviti kako je zahtjev za obrazovanjem u razmjeru s početno postignutim obrazovanjem. Dosljedno, sistem se ne pokazuje prikladnim da spasi onu omladinu koja napušta školu bez ikakva obrazovanja.

Ne čini se da je tome kriv nedostatak u neodgovarajućim odgojnim metodama i u nedovoljnoj stručnoj spremi nastavnika koji nisu u stanju da se s posebnim didaktičkim sredstvima založe za takvu vrstu publike.

Upravo što se tiče *metoda* čini se da se iz različitih iskustava mogu povući slijedeći zaključci.

a) Nastavnici svuda imaju premalo kontakta sa svijetom rada i, dosljedno, njihovu poučavanju nedostaje ona operativna dimenzija koja bi ga upravela prema radu, a da se, međutim, ne naškodi obrazovanju pojedine osobe.

U svakom slučaju ide se za tim da se umnože načini obrazovanja u kojima sudjeluju *povezano stručni nastavnici i stručnjaci s područja rada* kako je to u Francuskoj na sveučilišnim ustanovama za tehnologiju. U jednom takvom pothvatu surađuje industrija, koja osim strojeva stavlja školi na raspolaganje vlastiti personal.

b) U pogledu općeg obrazovanja ide se za tim da se uhodani i kruti programi nadomjestu *planovima osobnog studija* koji vode brigu o ekonomskoj i društvenoj stvarnosti i koji se provode takvom metodom poučavanja u kojoj se teoretske spoznaje izmjenjuju s praktičnim uvježbavanjem. Na svaki način na vrijednosti dobiva pojam proizvodnog rada, osobito manualnog, koji je stavljen u takav društveni i ekonomski kontekst da je povezan s osobnim usavršavanjem.

Više se prostora ostavlja *informacijama* koje se tiču raznih vrsta školovanja i profesija i ekonomskog razvoja. No to se ne bi smjelo ograničiti na đake, nego bi se to iznad svega moralo proširiti i na nastavnike.

c) u nastavi, bilo općoj, bilo stručnoj, žele se razviti *aktivne metode* učenja i *rad u skupinama*, koji čine neku vrstu privikavanja na uvjete radnog života u poduzeću.

d) Čini se osim toga izvanredno važnim *uvodenje društvenih snaga* u vođenje obrazovnog sistema: poduzetnici, radnici, predstavnici mjesnih vlasti i, dakako, sami đaci.

e) Konačno, pokazuje se očitim da se jedan eventualni sistem izmjeničnog obrazovanja ne može ostvariti osim uz *krajnju prilagodljivost* bilo u određivanju *uvjeta pod kojima se ulazi u svijet rada* (danas je to vezano, kao u Italiji, uz zakonsku vrijednost školske diplome), bilo u stvaranju *strukture za obrazovanje* (npr. da se od škole napravi mjesto za kritičku refleksiju, a ne samo za stjecanje spoznaja).

f) Međutim, budući da su obrazovne strukture veoma stroge, čini se da strategija promjena mora početi *sistematskim radom na metodama*.

Promjena struktura, naime, pretpostavlja intervent političara, kojim bi se promijenilo zakonodavstvo, a to u jednom pluralističkom društvu, u kojem postoje sukobi, zahtijeva puno vremena.

Metode, međutim, mogu mijenjati i sami nastavnici, koji će na taj način moći uvesti i obrazovne sadržaje koji odgovaraju bilo potrebama jedne ekonomije koja se preobražava, bilo težnjama pojedinaca.

Stoga, ako se želi ostvariti jedna politika reforme sistema za stručno obrazovanje, bilo zajednička, bilo nacionalna, prvenstvo se mora dati *ponovnom kvalificiranju nastavnog osoblja* kako bi ono, gledajući ne samo na posebnu spremu koja se tiče ovog ili onog pojedinačnog predmeta, postalo sposobno prihvatiti zadatke kolektivnog upravljanja globalnim obrazovnim procesima, programirajući vrijeme, određujući metode i raspoređujući sadržaje različitih školskih planova.